

bronnenonderzoek gebaseerde studie vult een grote leemte in de historiografie van de Nederlandse expansie in Afrika.

Wim Klooster

T. van Houdt, *Leonardus Lessius over lening, intrest en woeker. De iustitia et iure, lib. 2, cap. 20. Editie, vertaling en commentaar* (Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, Klasse der letteren LX-clxii; Brussel: Paleis der academiën, 1998, xlvii + 266 blz., ISBN 90 6569 672 5).

De jezuïet Leonardus Lessius (1554-1623) dankt zijn bekendheid onder historici van het economisch denken aan zijn in 1605 gepubliceerde traktaat over rechtvaardigheid en recht. Zij beschouwen hem als een door de school van Salamanca gevormde meester van de scholastieke economische analyse en bovendien als vernieuwend waar het de kwestie van het kerkelijk renteverbod betreft. De Belgische econoom Robert Beutels sprak in zijn in 1987 gepubliceerde bio-bibliografisch essay over Lessius de hoop uit dat er eens een in economisch wetenschappelijk opzicht verantwoorde vertaling van *De iustitia et iure*¹ gemaakt zou worden. Toon van Houdt is daaraan deels tegemoetgekomen door in het hier besproken boek uit Lessius' traktaat het hoofdstuk over lening, intrest en woeker uit te geven, in modern Nederlands te vertalen en van een commentaar te voorzien. Een bronnenuitgave gecombineerd met interpretatie dus, die volgens de bewerker niet uitsluitend wetenschappelijk maar ook economisch-ethisch relevant genoemd mag worden, gezien de huidige discussies over schuldenlast, ecologie en de perspectieven voor de toekomstige generaties. Die laatste opmerking uit het voorwoord blijkt een gratuite, want Van Houdt is terecht zeer terughoudend in zijn interpretatie van Lessius als econoom en als ethicus.

Van Houdt, die al meer dan tien publicaties over de te Brecht bij Antwerpen als Lenaert Leys geboren Lessius op zijn naam heeft staan, bespreekt in de inleiding achtereenvolgens diens leven, werk en de wording van de gedrukte verhandeling. Hij verstrekt een lijst van uitgaven en editietechniek en kwalificeert het werk als een laatscholastiek commentaar op de *Summa Theologica* van Thomas van Aquino, in het bijzonder op het deel dat is gewijd aan de kardinale deugden. Dan volgen helaas na, in plaats van per pagina naast elkaar, de Latijnse en de in het Nederlands vertaalde tekst van het uit 24 probleemstellingen bestaande hoofdstuk 'Over lening en woeker'. Het besluit bestaat uit een analyse van Lessius' bijdrage tot de scholastieke intrestleer.

Lessius studeerde de *artes* in Leuven, trad in 1572 als één van de eersten uit de Zuidelijke Nederlanden toe tot de Sociëteit van Jezus en bekwaamde zich in onder andere de theologie. In Rome voltooide hij zijn studies onder leiding van onder meer Suarez en Bellarmine om vanaf 1585 gedurende vijftien jaar aan het studiehuis van de jezuïeten in Leuven college te geven over de *Summa Theologica*. Zijn collegedictaat vormde de basis voor de uitgave van *De iustitia et iure* maar de feitelijke publicatie liet tot 1605 op zich wachten vanwege de omslachtige censuurprocedure binnen de orde. Het werk maakt deel uit van de herleving van het thomisme in de school van Salamanca. Deze zogenaamde tweede scholastiek moderniseerde de leer van Aquino door cruciale eigentijdse problemen van ethische, politieke, juridische aard aan te vatten. De vraag wat wel en wat niet was geoorloofd in de snel veranderende wereld van het vroegmoderne kapitalisme werd in de zich als aparte subdiscipline ontwikkelende moraaltheologie systematisch aan de orde gesteld. Aquino's bespreking van de kardinale deugd der

rechtvaardigheid vormde daartoe een goed aanknopingspunt. In economische relaties tussen individuen was de thomistische, aan Aristoteles ontleende notie van de *iustitia commutativa*, de ruilrechtvaardigheid, van centraal belang. Een ruilverhouding kon rechtvaardig en zedelijk bindend worden genoemd als de verhouding tussen de geruilde zaken gelijk was. Ook geldleningen dienden volgens de beginselen van ruilrechtvaardigheid te worden afgesloten en volgens Van Houdt moeten we Lessius' hoofdstuk over lening en woeker dan ook zien als onderdeel van een moderne en uitvoerige bespreking van het contractenrecht. Binnen het stramien van de laatscholastieke commentaar waarin *dubitatio*, *sententia*, *sententia contraria*, *conclusio* en *refutatio* elkaar opvolgen, wordt de gebruiker (theoloog, biechtvader, canonist, jurist) duidelijk gemaakt waar rechtvaardige vordering van interest ophoudt en de verboden woeker begint.

Een verbruiklening gaf in de traditionele opvatting uitsluitend recht op een surplus voor de uitlener indien daartoe een buiten het eigenlijke leencontract liggende rechtsgrond werd geformuleerd. Woeker was dan ook, zoals Lessius dat in probleemstelling 3 formuleerde, winst die rechtstreeks uit een lening voortkwam. Erkende rechtsgronden waren in zijn tijd de compensatie voor het niet meer beschikbaar hebben van de uitgeleende som bij eventuele schade en de al genoemde vergoeding van winstderving. De grote verdienste van Lessius is, aldus Van Houdt, dat hij de toepassingsmogelijkheid van het beginsel van de winstderving (*lucrum cessans*) aanzienlijk heeft verruimd. Recht op compensatie bestond indien men geld uitleende dat was voorbestemd om er door handelsbedrijvigheid winst mee te maken. Lessius paste via subtiële redeneringen dit principe ook toe op geld dat helemaal niet voor handelszaken was voorbestemd en legitimeerde zo de vroegkapitalistische kredietverstrekking. Nog verder ging Lessius in de uitwerking in probleemstelling 14 van een mogelijke nieuwe rechtsgrond, die van de *carentia pecuniae*. Dit 'gemis van geld' gaat uit van het economisch inzicht dat iemand die geld uitleent afstand doet van liquiditeit (hij ruilt 'aanwezig geld' in voor 'afwezig geld') voor een bepaalde termijn. Tijd is in een dynamische economische omgeving voor de uitlener evenwel niet langer een abstract begrip maar een periode waarin hij winstkansen opgeeft en risico's loopt. De tijd schept dus op indirecte wijze waarde en dat moet via een marktprijs voor het uit te lenen geld tot uiting worden gebracht. Als rechtgeaarde scholasticus kon Lessius deze nieuwe rechtsgrond niet zonder voorbehoud aanvaarden. Immers, een verbruiklening impliceerde een tijdsduur en wie zijn gemis van geld in rekening bracht, vorderde het meerdere op grond van de lening zelf en pleegde dus woeker. Anderzijds leek hem de rechtsgrond wel toepasbaar in de context van het zakendoen op de Antwerpse beurs waarbij de gemeenschap van handelaars te goeder trouw onder elkaar een rechtvaardige prijs voor het gemis van geld vastlegde.

Edities op het terrein van het vroegmodern economisch denken zijn zeldzaam en daarom alleen al zeer welkom. De in dit specialisme geïnteresseerde vakgenoten zijn gering in aantal en vormen een toch voornamelijk internationaal gezelschap. Daarom is het jammer dat dit geheel van zorgvuldige vertaling en accurate interpretatie alleen in het Nederlands is gepubliceerd.

Ida Nijenhuis

L. Kooijmans, *Liefde in opdracht. Hei hofleven van Willem Frederik van Nassau* (Amsterdam: Bert Bakker, 2000, 332 blz., ISBN 90 351 2201 1).

Luuc Kooijmans' biografie van Willem Frederik is een fraai sluitstuk van een bescheiden 'come back' van deze Friese stadhouder. In de negentiende eeuw had Willem Frederik bij Bilderdijk en Fruin een uitermate slechte pers en in de eerste helft van de twintigste eeuw werd het niet beter. Hij gold als een lichtgewicht, die vooral in de herinnering voortleefde dankzij zijn actieve betrokkenheid bij de aanslag van Willem II op Amsterdam in 1650. In 1966 ontdekte de Friese archivaris Visser in het Koninklijk Huisarchief echter de dagboeken van Willem Frederik en hij begreep dat bekendmaking van de inhoud daarvan een ander beeld van de gesmade stadhouder kon opleveren. In 1995 resulteerde dit (eindelijk) in de publicatie van de dagboeken uit 1643-1649 en 1651-1654 onder de titel *Gloria parendi*. Willem Frederik komt daarin naar voren als een premoderne antiheld, die op onverbloemde wijze zijn ambities, onzekerheden, twijfel en ook seksuele escapades beschrijft en daardoor alleen al in het moderne tijdsgewricht een beetje onze sympathie verwerft. Ook konden historici op basis van de dagboeken een aanzienlijk genuanceerder beeld van Willem Frederik 'in politicis' schetsen. De herwaarderding zou echter pas compleet zijn als er een historicus gevonden werd die op basis van alle beschikbare bronnen een plausibel portret van Willem Frederik zou schetsten. Die historicus is gevonden en met subsidie van NWO en de Fryske Akademy heeft Luuc Kooijmans de Friese stadhouder ten voeten uit getekend.

Het zou niet moeilijk zijn geweest alsnog een heel negatief beeld van Willem Frederik te schetsen. De droefgeestige stadhouder (weke mond, bolle ogen, meidengezicht) was niet bepaald iemand die de wereld naar zijn hand zette; alleen engelengeduld, zelfverloochening en puur geluk hebben hem uiteindelijk doen slagen in de opdracht waarvoor hij zich gesteld zag: trouwen met een dochter van Fredrik Hendrik en zo de belangen van zijn 'huis' veiligstellen (vandaar 'liefde in opdracht'). Kooijmans kiest echteren andere invalshoek. In het politieke mijnenveld van de Republiek, zo laat hij zien, heeft Willem Frederik het er niet slecht afgebracht: toen in 1640 zijn broer Hendrik op het slagveld het leven liet, wist hij het stadhouderchap van Friesland voor de grijpgrage Frederik Hendrik weg te kapen, zonder de verhouding met de Oranjes blijvend te verstoren; in Friesland wist hij zich (met enige moeite) als stadhouder staande te houden; zijn misslag in 1650, toen hij Willem II loyaal steunde, werd hem niet blijvend aangerekend; en al ging de hand van Louise naar de keurvorst van Brandenburg, uiteindelijk trouwde Willem Frederik toch maar mooi met Albertine Agnes — eind goed al goed, zou men bijna zeggen. Bovendien, zoals gezegd, door de openheid die hij in zijn dagboeken betrachtte voelen wij uiteindelijk wel enige sympathie voor de gekwelde Willem Frederik. En onze antipathie jegens Amalia van Solms, de wispelturige en achterdochtige echtgenote van Frederik Hendrik, die Willem Frederik voortdurend dwars zat, neemt navenant toe. Ook de lapzwans die Willem II was komt er niet bepaald gunstig af in Kooijmans' relaas. In zo'n gezelschap moet Willem Frederik wel aan statuur winnen.

Het levensverhaal wordt puntig en met verve beschreven, maar de lezer die iets meer wil lezen dan een vlot verhaal zal het storen dat aan de bronnen weinig of geen aandacht wordt besteed; het boek steekt van wal zonder inleiding of verantwoording, alsof het een roman en geen historisch exposé is. Wel wordt het relaas prettig-onnadrukkelijk doorschoten met meer theoretische uitweidingen (over het zeventiende-eeuwse hofleven, de gevoels-huishouding die daar vereist was en de visie die een man als Willem Frederik op zijn leven en functies had). Werkelijk nieuwe inzichten over het toenmalige hofleven worden hier niet gepresenteerd; de gangbare inzichten worden uitsluitend gebruikt om het doen en laten van Willem Frederik toe